

Голтвеницька М. В.

Харківська державна академія дизайну і мистецтв

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ В ПОЕТИЧНОМУ СИНТАКСИСІ ЛІНИ КОСТЕНКО: СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНИЙ І ФУНКЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ «МАДОННА ПЕРЕХРЕСТЬ»)

Поетична творчість Ліни Костенко вже неодноразово ставала об'єктом мовознавчих студій. Неабияку увагу приділяли їй синтаксичному просторові віршових творів мисткині, важливим компонентом упорядкування якого є, зокрема, прості речення. Проте синтаксичний обшир збірки «Мадонна Перехресть» загалом і прості речення як його невід'ємний складник зокрема не піддавалися детальному лінгвістичному аналізу.

Мета статті – з'ясувати особливості репрезентації простих речень у поетичних творах Л. Костенко, наведених у збірці «Мадонна Перехресть» [6]. Для досягнення окресленої мети необхідно виявити і схарактеризувати всі види простих синтаксичних одиниць, дослідити способи їх реалізації та художньо-виражальні можливості у віршах мисткині.

Дослідник засвідчує розмаїту структурно-граматичну представленість простих речень в аналізованій поетичній збірці: двоскладні й односкладні одиниці, що реалізуються як поширені і непоширені, повні й неповні, неускладнені й ускладнені (елементами ускладнення здебільшого виступають однорідні члени речення, відокремлені члени речення (дісприслівникові і дісприкметникові звороти), порівняння, звертання, вставні слова).

Автор доходить висновку: у синтаксичному просторі збірки Л. Костенко «Мадонна Перехресть» активно представлені прості речення різної структурно-граматичної організації (65,1%). Досліджувані речення, маючи різні граматичні й комунікативні характеристики, активно вживаються в різних композиційних частинах поетичного тексту (зачині, основній частині, висновках). Окрім того, зафіксовані випадки побудови поетичного твору лише за допомогою простих речень, що засвідчує їхні неабиякі функційні можливості. Елементи простих речень можуть виступати компонентами різних зображально-виражальних засобів, зокрема анадиплосиса, просаподосиса, гомеотелевта, подвоєння, полісиндетона, градації, епістрофи. Це вказує на їхній значний стилістичний потенціал у розгортанні поетичного полотна.

Ключові слова: віршовий твір, синтаксичний простір, просте речення, функційні можливості, стилістичний потенціал.

Постановка проблеми. Поетична творчість Ліни Костенко вже неодноразово ставала об'єктом мовознавчих студій. Неабияку увагу приділяли їй синтаксичному просторові віршових творів мисткині, важливим компонентом упорядкування якого є, зокрема, прості речення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми функціонування тих чи тих синтаксичних одиниць у поезії Ліни Костенко зверталися такі дослідники, як О. Кузьмич [7], О. Тележкіна [11], В. Тихоша [12], Г. Удовиченко [13] (складні речення різної будови); І. Бабій [1], С. Бузько [2], Л. Рабанюк [9] (прості односкладні речення). Особливості реалізації парцельованих структур (як простих, так і складних), запитальних речень і деяких стилістико-синтаксичних фігур у поетичних творах Ліни Костенко розглядала У. Галів [3; 4; 5],

а Л. Прокопчук та Л. Озеранська [8] висвітлювали специфіку вияву вставлених конструкцій у віршах поетеси. Проте синтаксичний обшир збірки «Мадонна Перехресть» загалом і прості речення як його невід'ємний складник зокрема не піддавалися детальному лінгвістичному аналізу.

Постановка завдання. Мета статті – з'ясувати особливості репрезентації простих речень у поетичних творах Л. Костенко, наведених у збірці «Мадонна Перехресть» [6]. Для досягнення окресленої мети необхідно виявити і схарактеризувати всі види простих синтаксичних одиниць, дослідити способи їх реалізації та художньо-виражальні можливості у віршах мисткині.

Виклад основного матеріалу. Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що синтаксичний простір поетичної мови Л. Костенко разом зі складними

конструкціями (*Ріку скувала крига, / і вербам руки з холоду звело* [6, с. 61] – складносурядні; *А ця любов – як нитка золота, / що й чорні дні життя мого прошила* [6, с. 19] – складнопідрядні; *Ішли віки, мінялись люди* [6, с. 7] – безсполучникові; *Мені – щоб поле, щоб ставок, щоб ліс, / а тут цей двір, нема де клюнуть курці* [6, с. 80] – поліпредикативні з різними типами зв'язку) утворюють різні за будовою і семантичним наповненням прості речення: *Стоять в шибках осінні вітражі* [6, с. 17]; *Великий світ* [6, с. 13]; *Усіх на світі поважав, / та мав шлагбаум в смуги* [6, с. 8] тощо. О. Тележкіна відзначає кількісну перевагу простих речень у синтаксичній структурі аналізованої збірки – 339 одиниць із 547 зареєстрованих [11, с. 78], що становить 65,1%.

Спостережено, що за структурно-граматичними ознаками в аналізованих творах поетеси репрезентовані різні типи простих речень. Так, за складом граматичної основи виявлені зразки двоскладних (*Адреси змінював Парнас* [6, с. 7]; *Тут навіть є шовковий леопард* [6, с. 13]; *Мені снилась дорога* [6, с. 105] та ін.) та односкладних (*І все. / І ніч* [6, с. 34]; *Сицилія. Етна* [6, с. 91]; *Осотом / заткало землю. І, мабуть, навек* [6, с. 59] та ін.) утворень; за ознакою поширеності – поширені і непоширені (*Стояла тиша. Жаль було планету* [6, с. 62]; *Він озирнувся. На якусь секунду / розкружеляло часу велотрек* [6, с. 73] та ін.); за наявністю усіх необхідних членів речення – повні і неповні (*Добра Вам і тиші священних дібров!* [6, с. 91]; *І дощ іде. Шукає той курінь. / І сонце встало. Жде того поета* [6, с. 91] та ін.); за критерієм ускладненості – неускладнені (*До мене в хату заповзла гадюка* [6, с. 71]; *Ліс був живий. Він не прощався* [6, с. 18] та ін.) й ускладнені. Засвідчене ускладнення простих речень однорідними членами (*Він любить нас, і згадує, і кличе, / і Чорний Шлях у простір запряга* [6, с. 22] та ін.), відокремленими членами (*Мені ж тут тісно, в цьому Петербурзі* [6, с. 80]; *Вчора, пролітаючи, комета / підморгнула приязно мені* [6, с. 23]; *На мосту над Сеною / стоїть єгипетська мумія, / завинута у єдвабний саван / кольору темного золота* [6, с. 85] та ін.), зверганням (*Тебе ні з ким не треба пити, каво* [6, с. 67]; *Подаруй мені, доле, у вікнах березу* [6, с. 38] та ін.), порівнянням (*Червона автівка стоїть, як «божа корівка»* [6, с. 25]; *І альфа-часточки, як ельфи, / над бур'янами пурхають в полях* [6, с. 58] та ін.), вставними словами (*Може, мати стоїть на німому порозі* [6, с. 105]; *Мидесь розминулись. Мабуть, в Сарагосі. / А може, колись Ви були й на Русі* [6, с. 91] та ін.). Подеколи трапляється

вживання кількох рядів ускладнень відразу, як-от: *У нього військо, радники, вельможі, / все у мундирах, в золоті, в плісе* [6, с. 87]; *Дон Пінно Лірозі, я згадую й досі / троянду і шпагу у вашій руці* [6, с. 91]; *Пройшов крізь бурі, шквали і завали, / зривався в прірви, ковзав на льоду* [6, с. 97] та ін., проте такі ускладнені конструкції не обтяжують поетичну оповідь, а сприяють її конкретизації й удокладненню. Наведені приклади засвідчують поширення речень розповідного характеру.

Однак Л. Костенко часто вдається до простих речень й іншого комунікативного навантаження. У її творах використані речення-спонукання: *Оради Господа святого! / [Усі ж бувають молоді]* [6, с. 7]; – *Мамаша, цитьте! / [– Я йому мамаша! / Крий, Боже, сину, ти таки здурів]* [6, с. 80]; *Хай спочине душа в берегах беріз* [6, с. 38] та ін. Наведені зразки можна кваліфікувати як риторичні оклики, що підкреслюють силу відтворюваної емоції й водночас виступають поштовхом для подальшого розгортання дії. Значно частіше реалізовані речення-запитання: *Отак все далі й піде, настояне на злі?* [6, с. 63]; *Дон Пінно Лірозі, чи є у нас тіні?* [6, с. 91]; *О земле моя, земле, кому ти дорога?* [6, с. 63] та ін. – у поетеси питальне речення звучить як спонукання до роздумів. За допомогою поєднання питальних і розповідних речень мисткиня вербалізує внутрішній діалог: *І чого б то я ганялася за сучасністю? / Нехай вона мене дожене* [6, с. 40]; або пропонує свою відповідь на поставлене у творі питання: *Бо що життя? Це усмішка двойлеза. / [Ридання чардаша і гордість полонеза]* [6, с. 75]; чи: *Де майбутнє? У тракторії. / Де минуле? Було колись. / Не взолотиш руку історії. / То, принаймні, хоч схаменись* [6, с. 32].

Прості речення – це «будівельний матеріал» для створення тканини віршового твору. І саме завдяки розмаїтій структурно-граматичній представленості виявляють неабиякі функційні потенції.

Як елементи композиційної будови поетичного тексту прості речення:

– виступають зачином твору: *Сидить дияволдесь на Гіндукуші. / Вивчає звіти всяку Божу твар* [6, с. 9]; *Сьогодні Всесвітній День Океанів. / Вітаю вас, Океани!* [6, с. 100]; або поєднуючись зі складними в одній строфі: *На другий день Великого Потопу / ще півні кукурікали. Щедесь урвала баба у городі кропу, / бо світ ще був затоплений не весь* [6, с. 98]; *Констанція упала у фотель. / Вона стомилась, їй дали насонне. / Старенька няня бавила дітей. / Придворні дами міряли фасони* [6, с. 84];

– оприявнюють основну частину: *Збулися долі. / Вже переді мною / людських життів поздовжня панорама* [6, с. 74]; *Тут все чуже. І мова тут не наша. / І сиро тут. Багато комарів* [6, с. 80]; *Це зоряні люди. Це люди з-під Етни. / <...> / Тут їхня домівка. Тут ближче до істин. / Тут страву готують на тиглі стихій. / Тут є й радіація. Люди засмагли* [6, с. 90] – в останній ілюстрації засвідчуємо посилення, створене за допомогою повторення окремих елементів речень (*це; люди, тут*), що сприяє додатковому утвердженню змісту висловленого; *Бо що там далі? Далі долі? / Які ще радощі й дива? / Німі, зневірені і кволі, / навіщо вам мої слова?* [6, с. 34] – центральна частина поетичного твору побудована на основі питальних речень, де спостерігаємо наснаження стилістичними фігурами, які формуються із компонентів використаних простих речень: анадиплосис¹ (повторення обставини в кінці першого і на початку другого речення *далі – далі*), паронімічна атракція (*далі долі*), гомеотелевт (*німі, зневірені, кволі*), що уможлиблює додаткові акценти в наведених рядках;

– висновковують сказане: *А те село давно уже як привид. / І смерть пройшла лісами напролом. / І хмари йдуть. І місяць губи кривить. / І вие в ніч вовчиця за селом* [6, с. 61] – прості двоскладні речення, що формують останні три рядки вірша, утворюють полісиндетонний ланцюг (повторення сполучника *і*), завдяки чому виникає ефект нанизування і характерний звуковий фон; *Старі записнички не можна викидати. / Там неповторні записи і дати. / Там небуденні навіть наші будні. / Там дивляться нам вслід забуті незабутні* [6, с. 52] – строфа побудована з простих речень на основі заперечення (повторення *не – частки і префікса*), яке посилюють анномінаційні утворення із підметів та означень в останніх двох реченнях-рядках (*небуденні будні; забуті незабутні*). Проте не завжди просте речення, що стоїть у фінальній позиції, є висновком. Подеколи Л. Костенко за допомогою простих речень формує відкритий фінал, як-от: *Агов, Карпати і геологи! / Чи пам'ятаєте мене?* [6, с. 69].

Однак прості речення можуть бути не лише «цеглинками» для окремих частин віршового твору: вони формують композиційно виструнчені і смислово завершені частини твору, де буде розкрита спроба пізнати таємницю й «оживити» казку: *А вранці із усіх казок / прийшов невиспаний*

¹ Терміни анадиплосис, просаподосис, подвоєння, гомеотелевт, полісиндетон, епістрофа, паронімічна атракція, еквіфонія, вживаємо відповідно до потрактування, запропонованого в [10, с. 9–21].

бузок. / Росу із кучерів струснув, / ліг поруч з нами і заснув [6, с. 16]; *осягнути гіркоту реальності: Не половіють в полі колоски. / Не ходять люди. М'ячки не скачуть. / В Чорнобиль повертаються казки. / Самі себе розказують і плачуть* [6, с. 60] – спостерігаємо посилення емоційної наснаженості твору за допомогою часткового полісиндетону (повторення *не*), гомеотелевта (*розказують – плачуть*) і еквіфонії (*половіють в полі колоски; казки розказують*); насолодитися затишним вечором: *У чащу дня упав кристалик вечора / і розчинився. Майже чорна синь. // Сміється вулиця побіленим парканом. / Хтось десь іде, обгавканий Полканом. // І світяться крізь віття яворів / янтарні очі стомлених дворів. // Над полем ніч. І над лісами праніч. / Добраніч людям. І лісам добраніч* [6, с. 27] – метафонія (*ві – ів, ор – ро*), прийменниковий полісиндетон (повторення *над*), словотвірно модифіковане подвоєння (*ніч – праніч – добраніч*) і просаподосис в останньому рядку вірша (дистантний повтор *добраніч*) створюють особливий заспокійливий ритмомелодійний малюнок твору; пошук на одвічні питання пошуку шляху: *Починають зорі пригасати. / В пам'яті сутуляться хрести. / Альбіноні, Верді, Сарасате, / допоможіть цей сум перебрести!* [6, с. 46]; чи своєї сутності: *Хто я? / Стеблинка гравітаційного поля. / Клаптик інших галактик / залетів у мою свідомість. / Возник земного дому / прихистив мою космічну бездомність* [6, с. 24] – гостроту порушеної проблеми підкреслює оксиморонне утворення *прихистив бездомність*, що виступають присудком і додатком в останньому з ужитих речень.

Особливої виражальної ваги набувають факультативні вияви простих речень, як-от: *Ти їм скажи, не можна до Гюго! / Він... божевільний. Він уже того* [6, с. 83] – перерване речення; *А потім, потім... [Потім, як усі ми, / почувла раптом дзвони Хіросіми]* [6, с. 101]; *Але я... Але я... Але ні! / Хай цей біль доболить у мені* [6, с. 96] – обірвані конструкції. Використання таких синтаксичних одиниць надає поетичній оповіді динамічності, підкреслює гостроту висловлюваного. Окрім того, останній із наведених прикладів повторюється в тексті двічі, за своєю сутністю є виразником зачину і висновку твору і таким чином утворює стилістично-синтаксичну фігуру – епістрофу: *Але я... Але я... Але ні! / Хай цей біль доболить у мені // [Ваша підлість і ваша злість, – / хай хтось інший про це розповість.] // Але я... Але я... Але ні. / Хай цей біль доболить у мені* [6, с. 96] – тональність третього компонента подвоєння в останній строфі з окличної змінюється на оповідну, що вказує на

зміну настрою ліричного героя і його сприйняття того, що він переживає.

Не можна обійти увагою ще один факультативний різновид простих речень – парцельовані конструкції. Спостерігаємо парцеляцію різних членів речення, зокрема обставин: *Я лісу не впізнала. Він горів. / Ще ж був живий. Недавно. Позавчора. / Обвуглений корою стовбурів, / він був сумний, задуманий і чорний* [6, с. 62], додатків: *А потім – дзвін Чорнобиля. І зону. / І серце дзвону в попелі руїн* [6, с. 101]; *Ми всі залежимо від хамів! / Від їхніх кланів і сваволь* [6, с. 31] тощо. Уживання таких конструкцій сприяє посиленій актуалізації змісту базової структури і парцелята, створенню особливого емоційного сприйняття зображуваного.

Ми вже зауважували, що структурні елементи простих речень виступають компонентами різних стилістичних фігур. Доповнимо наш виклад.

Так, окремі прості речення, які починаються тим самим сполучником утворюють сполучниковий полісиндетон, наприклад: *І це є час для друзів і гостей. / І щастя є. І донечка росте* [6, с. 14]; або в одному реченні є повторювана одиниця: *І навіть сон не ходить коло хати / і не співає «люлі» і «Котка»* [6, с. 30]. Спостерігається також частковий полісиндетон, як-от: *Не напоказ, не в кадрі, не навмисне, / не задля слави, грошей чи забав, – / своє життя, як скеля прямовисне, / сам наодинці з долею здолав* [6, с. 97]. За допомогою полісиндетонних конструкцій здійснюється смислова акцентуація зображуваного, створюється особливий упорядкований рельєфний контур поетичного тексту [10, с. 20].

Нанизування тих чи тих однорідних членів речення дає основу для окреслення градації, зокрема це стосується накопичення однорідних присудків: *Заглух, затих задиханий мотор* [6, с. 44] – відлуння *-за-* зберігається і в наступному дієприкметникові, що створює особливу протяжність звукового малюнку; *Воно ж кишить, і пнеться, і звивається, / і жалить всіх і вся*

наперебій [6, с. 71] – тут градацію посилює сполучниковий полісиндетон.

Повторення того самого члена речення утворює таку стилістичну фігуру, як подвоєння. Проілюструємо можливість його реалізації такими прикладами: *Усе було, було й перебуло* [6, с. 19] – із словотвірною модифікацією третього компонента повторюваного предиката; *Вона ж сичить, сичала і сичатиме / і розворушить все своє кубло* [6, с. 71] – зі зміною граматичної форми часу повторюваного присудка; або варіанти без будь-яких змін із повторюваним підметом: *Труханів острів. Крига, крига, крига. / [Напровесні дрейфуючий Дніпро]* [6, с. 78] чи іменним присудком: *Життя – це криза, криза, криза. / [Життя – це криза, не круїз]* [6, с. 99]. Уживання простих речень із подвоєнням сприяє більшій емоційній наснаженості та напруженості описуваного.

Висновки. Із викладеного висновковуємо, що у синтаксичному просторі збірки Л. Костенко «Мадонна Перехресть» активно представлені прості речення різної структурно-граматичної організації (65,1%). Досліджувані речення, маючи відмінні граматичні й комунікативні характеристики, активно вживаються в різних композиційних частинах поетичного тексту (зачині, основній частині, висновках). Окрім того, зафіксовані випадки побудови поетичного твору лише за допомогою простих речень, що засвідчує їхні неабиякі функційні можливості. Елементи простих речень можуть виступати компонентами різних зображально-виражальних засобів, зокрема анадиплосиса, просаподосиса, гомеотелевта, подвоєння, полісиндетона, градації, епістрофи. Це вказує на їхній значний стилістичний потенціал у розгортанні поетичного полотна.

Перспективи у розробленні розглядуваної проблеми вбачаємо у визначенні комунікативно-прагматичного навантаження простих речень, що є елементами синтаксичного простору збірки Л. Костенко «Мадонна Перехресть».

Список літератури:

1. Бабій І.М. Семантико-граматична природа односкладних речень у поезії Ліни Костенко. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство*. 2017. Вип. 46. С. 63–74.
2. Бузько С.А. Функціонування односкладних номінативних речень у поетичному доробку Ліни Костенко. *Філологічні студії*. 2013. № 9. С. 488–492.
3. Галів У. Парцеляція як домінанта поетичного синтаксису Ліни Костенко (на основі історичних романів у віршах «Берестечко» та «Маруся Чурай»). *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2014. С. 47–56.
4. Галів У. Семантико-стилістична структура запитальних речень у поетичному мовленні Ліни Костенко проблеми гуманітарних наук. Вип. 32. *Філологія*. 2013. С. 135–143.

5. Галів У.Б. Лексичний повтор як засіб стилістичного увиразнення поетичного тексту (на матеріалі збірки Ліни Костенко «Мадонна Перехресть»). *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. 2020. № 13. С. 127–131.
6. Костенко Л. Мадонна Перехресть: [поезія] / Л. Костенко. – К.: Либідь, 2011. – 112 с.
7. Кузьмич О.О. Виразальні можливості складного речення у творчості Ліни Костенко. *Актуальні проблеми сучасної філології: Мовознавчі студії*. Рівне: РДГУ, 1999. С. 39–43.
8. Прокопчук Л.В., Озеранська Л.А. Структурно-стилістичні особливості вставлених одиниць (на матеріалі творів Ліни Костенко) [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13205/Radomska_vstavleni_slova.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 20.01.2021).
9. Рабанюк Л. Односкладні дієслівні речення в поетичному тексті (на матеріалі поезії Ліни Костенко). *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2014. Вип. 732–733. Слов'янська філологія. С. 216–221.
10. Тележкіна О.О. Мова української поезії II половини ХХ – початку ХХІ століття: фонетична, лексико-граматична і лексикографічна рецепція: автореф. дис. ... канд. д-ра наук: 10.02.01. Київ: [б. в.], 2021. 34 с.
11. Тележкіна О.О. Складне речення як художньо-виразальний засіб поетичного синтаксису Ліни Костенко (на матеріалі збірки «Мадонна Перехресть»). *Лінгвістичні дослідження*. 2016. Вип. 44. С. 77–83.
12. Тихоша В. Особливості поетичного синтаксису Ліни Костенко [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/6278/%D1%82%D0%B8%D1%85%D0%BE%D1%88%D0%B0.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 20.01.2021).
13. Удовиченко Г.М. Стилістично-естетичні особливості синтаксису (за текстом твору «Крізь роки і печалі» Л. Костенко). *Проблеми граматики і лексикології української мови*. Київ: [б. в.], 1998. С. 120–125.

Goltvenytska M. V. A SIMPLE SENTENCE IN LINA KOSTENKO'S POETIC SYNTAX: STRUCTURAL-GRAMMATICAL AND FUNCTIONAL-STYLISTIC ANALYSIS (ON THE MATERIAL OF THE COLLECTION "MADONNA OF CROSSES")

Lina Kostenko's poetry has been the subject of linguistic studies more than once. Considerable attention was paid to the syntactic space of the artist's poems which important component of the ordering is simple sentences. However, the syntactic scopes of the collection «Madonna of Crossroads» in general and simple sentences as its integral part were not subjected to detailed linguistic analysis.

The purpose of the article is to find out the peculiarities of the representation of simple sentences in the poetic works of L. Kostenko presented in the collection "Madonna of Crossroads" [6]. To achieve the goal it is necessary to identify and characterize all kinds of simple syntactic units, to explore ways of their implementation and artistic and expressive possibilities in the artist's poems.

The researcher has proved the various structural and grammatical representations of simple sentences in the analyzed poetic collection: two-syllable and one-syllable units which are realized as common and uncommon, complete and incomplete, uncomplicated and complicated (elements of complication), comparisons, appeals, interjections).

The author concludes that in the syntactic space of L. Kostenko's collection "Madonna of Crossroads" simple sentences of different structural and grammatical organization are actively presented (65.1%). The researched sentences which have different grammatical and communicative characteristics are actively used in different compositional parts of the poetic text (beginning, main part, conclusions). In addition, there are cases of constructing a poetic work only with the help of simple sentences which proves their remarkable functional capabilities. The elements of the simple sentences can be components of various pictorial and expressive mean, in particular, anadiplosis, prosapodosis, homeoteleut, doubling, polysyndeton, gradation, epistrophe. It proves their significant stylistic potential in the development of the poetic canvas.

Key words: poetic work, syntactic space, simple sentence, functional possibilities, stylistic potential.